

Е.Г. Циганкова

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА АСОЦІАЦІЯ СХОДОЗНАВСТВА (1926–1930)

(Закінчення. Початок у 1 числі)

3. Одеська філія

У 20-х рр. сходознавство в Одесі було представлено лише окремими працівниками. Тут не провадилися курси східних мов або семінари, не існувало й інших осередків, як у Києві чи Харкові. Навпаки, сходознавча традиція, започаткована в Рішельєвському ліцеї з його інститутом східних мов, занепала, а тамтешню бібліотеку перевезли до Петербурга.

В Одесі організацію філії¹ Всеукраїнської наукової Асоціації сходознавства було доручено Одеському відділенню Української зовнішторгівельної палати, й саме на пленумі цієї установи 29 липня 1925 р. обрано оргбюро² майбутньої філії, яку очолив О.І. Петренко, агент Наркомату закордонних справ, заступник голови комітету Одеської філії Української зовнішньоторгівельної палати. В оргбюро більшість склали інші високі урядовці; що ж до вчених, то їх можна вважати сходознавцями лише умовно: це, головно, професори Одеського інституту народного господарства: О.Я. Шпаков – керівник секції науково-дослідної кафедри сучасних правових проблем, Й.О. Вайсман – співробітник Одеської філії Зовнішторгівельної палати, економіст за фахом, О.О. Сухов та ін. Для вирішення організаційних питань обрано Гольденберга, Петренка, Дзюбіна.

На засіданні оргбюро 24 січня 1926 р. Петренко проінформував про відкриття ВУНАС, Одеську філію вирішено було зареєструвати в адміністративному відділі окрвиконкому. На тому ж засіданні було оголошено і план роботи. Найближчим часом керівництво ОФ мало займатися залученням майбутніх членів, зробити облік книжкових фондів, запросити професорів Менцеля (Німеччина) і Бартольда для читання лекцій. Вирішено було порушити питання про включення в число досліджуваних країн Палестину, Сирію, Єгипет, Грецію, Японію, а також узгодити з Москвою питання про можливість установалення наукових зв'язків із Балканськими

країнами. Планувалося також вивчати економіку й побут кримських татар та зовнішню торгівлю СРСР із Грецією. Майбутньому історично-етнологічному відділові доручалося досліджувати колонії національних меншин (болгар, молдаван, греків та інших) на Одещині. Треба було також подбати про організацію курсів східних мов і про створення в Одесі східного факультету при Інституті народного господарства або навіть окремого інституту, розгорнути інформаційну та популяризаційну роботу серед населення. Нарешті, узгодити всі ці питання у Наркомосі, не забуваючи і про фінансові проблеми: членських внесків та дотацій з Харкова було замало, тому необхідно було шукати інші способи залучення коштів. Всю організаційну роботу вирішено було зосередити в Українській зовнішторгівельній палаті³.

В Одесі незгірш, ніж у Києві, розуміли, якою неосяжною є тематика, тому необхідно було впорядкувати діяльність ВУНАС та її філій, щоб не загрузнути у різноманітному матеріалі. Отож після організаційного оформлення філії її голова О.І. Петренко звернувся до правління з листом, в якому пропонував винести на розгляд питання про координацію діяльності окремих республіканських асоціацій сходознавства.

У Києві такої думки дотримувався А.С. Синявський, але, на відміну від керівництва ОФ, він пропонував не створення ще однієї посередницької управлінської ланки, а конкретний розподіл сфер впливу філій за регіональним або предметним принципом, щоб запобігти дублюванню у практичній роботі. Але жодна з пропозицій не була прийнята.

Справжнім ентузіастом створення сходознавчого осередку був професор Одеського інституту народного господарства О.О. Сухов.

Олександр Опанасович Сухов (1881–1944) народився у Петербурзі, закінчив Єнський університет (Німеччина), жив в Одесі з 1920 р., викладав економічну географію

в Інституті народного господарства. Він не займався спеціально проблемами Сходу, але був прекрасним організатором і хутко узявся до праці: підготував необхідні документи і представив їх пленуму ОФ. У березні 1926 р. відбувся розширений пленум, на якому було ухвалено список членів філії, статут, у загальних рисах окреслено операційний план. Цікаво, що вже тоді говорилося про відкриття в Одесі Інституту сходознавства, а щоб створити сприятливі для цього умови, було обрано комісію, до складу якої, крім Шпакова, Альохіна, Вайсмана, Тиктіна, входив також і Сухов.

Урочисте відкриття філії відбулося 28 березня 1926 р. Через місяць – 21 квітня – скликано чергове засідання, під час якого академік В.В. Бартольд зробив загальний огляд на тему «Сходознавство в СРСР»⁴ і розповів про розвиток сходознавчих студій у Росії, від дореволюційних часів до сучасності. Через декілька тижнів – 16 травня – було розподілено обов'язки серед керівництва: головою правління обрано О.І. Петренка, його заступниками – О.Я. Шпакова й О.І. Томсона. Головою політекономічного відділу призначено О.О. Сухова, а вечним секретарем – Ф.О. Петруня.

Сухов розпочав діяльність зі створення «базис», аби активізувати роботу в майбутньому. На початку червня вже з'явилося оголошення про організацію сходознавчого гуртка в Інституті народного господарства під керівництвом О.О. Сухова. В положенні про гурток вказувалося, що його завданням є популяризація знань про Близький, Середній та Далекий Схід, вивчення народного господарства, історії, політичного устрою, відносин із державами Заходу та СРСР.

За ініціативою Сухова правління ОФ доручило заснувати такі гуртки в Інституті народної освіти професорові О.І. Томсону, Ю.О. Тотіну – в Торговельно-промисловому технікумі «з ухилом у бік описової (дискриптивної) економіки Сходу, як радянського, так і закордонного». Цей гурток почав роботу вже в листопаді, працював дуже плідно і навіть вирішив випускати власний бюлетень. У 1927 р. з'явилися і перші спроби організації курсів східних мов: О.І. Томсон погодився прочитати курс перської мови, Т.Ю. Теохаріді – розпочав викладання новогрецької мови. Дещо пізніше при

державних курсах іноземних мов розпочав роботу гурток турецької мови⁵.

У наступному році 28 жовтня було урочисто відкрито кабінет сходознавства ім. М.П. Павловича, розташували його у приміщенні філії Української Східної торговельної палати. Бібліотека кабінету отримувала всі сходознавчі видання АН СРСР, інститутів сходознавства у Москві і Ленінграді, Азербайджанського, Далекосхідного, Середньоазійського університетів. Значну кількість видань подарували японський та німецький консули. Таким чином, кабінет поступово ставав серйозною базою для підготовки фахівців.

Незабаром Сухов розробив і взявся провадити курси з економічної географії країн Близького Сходу. Спільно з Ю.О. Тотіним, С.С. Дложевським і Ф.О. Петрунем він підготував і читав цикли публічних лекцій з економіки, політики та культури східних країн.

Жвава робота одеських науковців у галузі сходознавства дала підстави для створення в грудні 1926 р. при науково-дослідній кафедрі світового господарства ОІНГ секції сходознавства, яку очолив знов-таки Сухов. Аспірантами за профілем секції були І.І. Ландо (досліджував питання сільського господарства й транспорту Туреччини), О.М. Смирнов (енергетичні ресурси Туреччини), Є.А. Шрабштейн (історія взаємин СРСР і Туреччини; транспортні проблеми Персії), Ф.Ф. Масалов (господарчі ресурси Сирії), І.І. Білякевич (сільське господарство Китаю). Сам Сухов у кінці 1926-го – на початку 1927 р. зробив доповіді: «Сучасна Хіна», «Південь та Схід Азії в системі вищої економічної освіти на Україні на першому Українському з'їзді сходознавців», «Господарче будівництво радянських східних республік за 10 років» та інші⁶, опублікував декілька праць.

С.Я. Боровой у своїх спогадах характеризує Сухова⁷ як людину енергійну, комунікабельну, з добрим почуттям гумору і доброзичливу.

Хоч Сухову й належить вагомий вклад у розвиток Одеської філії ВУНАС в Україні, слід визнати, що він не був сходознавцем у прямому значенні цього слова. Він не знав східних мов, не використовував першоджерел; праці його були кон'юнктурні за тематикою і рясніли цитатами з класиків

марксизму. І все ж завдяки його енергії, наполегливості політично-економічний відділ ОФ успішно працював, навколо нього склалося певне оточення. У 1928 р. ОФ налічувала 51 особу, головно працівників вузів, господарчих і адміністративних установ. Відділ репрезентували високі на той час особи: професор і ректор ОІНГ, уповноважений Укрнауки, зав. агітпромом Ф.Г. Альохін (з 1928 р. – голова ОФ), агент Наркомату закордонних справ С.І. Боркусевич, вже згадувані О.І. Петренко, О.Я. Шпаков, Й.О. Вайсман. Членами відділу були також викладач Одеського торговельно-промислового технікуму Ю.О. Тотін, професор ІНГ І.Я. Фаас, професор Одеського хемтехнікуму і член-кореспондент ВУАН Є.С. Бурксер, викладач ІНО М.О. Загоровський та ін. Крім основних співробітників, у відділі налічувалося 93 пошукачі.

Майже відразу після організаційного засідання, 4 квітня 1926 р., відбулися збори правління ОФ, в роботі яких взяли участь турецький консул Муїн-бей та німецький консул Динстман. Учасники заслухали доповідь представника Міністерства освіти Пруссії професора Менцеля щодо підсумків Першого тюркологічного з'їзду в Баку, найважливішими рішеннями якого став проект запровадження латиниці у письмі і науковій термінології. Турецькій тематиці присвячувалися виголошені невдовзі доповіді «Сільське господарство Туреччини» Й.О. Вайсмана, «Сучасний стан турецької промисловості» І.Є. Садогурського, розвідки Є.С. Бурксера, М.О. Загоровського, аспірантські праці І.І. Ландо, О.М. Смирнова та ін. Отже, можна стверджувати, що тюркологічні дослідження саме в Одесі вперше набули цілеспрямованого й систематичного характеру, вилившись надалі в певні організаційні форми.

16 травня 1926 р. відбулося організаційне засідання історично-етнологічного відділу Одеської філії, в роботі якого брав участь також і О.О. Сухов. На голову відділу було обрано відомого університетського професора О.І. Томсона.

Олександр Іванович Томсон (1860–1935) народився поблизу Юр'єва (нині Тарту) в родині лісничого. Після закінчення в 1882 р. факультету східних мов Санкт-Петербурзького університету студіював

порівняльне мовознавство в Москві у Фортунатова і Корша. Невдовзі після захисту магістерської роботи під назвою «Лингвистические исследования» Томсон захистив докторську дисертацію «Историческая грамматика современного армянского языка города Тифлиса». З 1896 р. – приват-доцент Петербурзького університету, з 1897 р. – професор порівняльного мовознавства й санскриту у вузах Одеси: Новоросійському університеті, на Вищих жіночих курсах. 1910 р. обраний на члена-кореспондента Російської академії наук. О.І. Томсону належить фундаментальна праця «Общее языкознание» (1906; перевидання 1910). Загалом у 1930 р. список його праць налічував 46 назв, головно в галузі індоіранських мов, вірменської, слов'янської мов, загального мовознавства; перу вченого також належало чимало праць із фонетики, синтаксису, морфології.

В університеті Томсон організував один з перших у країні кабінетів експериментальної фонетики⁸.

Крім того, Олександр Іванович активно займався громадською діяльністю: був дійсним членом Одеського наукового товариства, Одеської комісії краєзнавства тощо.

Томсон незмінно керував історично-етнологічним відділом. У травні 1929 р. ОФ висунула його кандидатом на академічні вибори ВУАН, однак, за свідченням Д.П. Урсу, вчений не мав особливої довіри у влади й обрання його не відбулося⁹.

Секретарем історично-етнологічного відділу обрали Ф.О. Петруня, який водночас виконував обов'язки ученого секретаря філії.

Федір Остапович Петрунь (1894–1963), родом із с. Устя Подільської губернії, здобув освіту на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету (1919) і з 1920-го викладав у середній школі, водночас працював ученим бібліотекарем, завідувачем відділу комплектування Центральної наукової бібліотеки, з 1923 р. – хранитель фондів Музею мистецтв. Знав декілька європейських мов і латину. У 1920–1925 рр. в Інституті народної освіти Петрунь читав курси історії економічного розвитку України, історії матеріальної культури, а дещо пізніше започаткував у Інституті народного господарства курс економічної географії України. В

Одеській комісії краєзнавства він провадив бібліографічні розвідки з історії України, підготував до друку політико-економічний атлас для політосвітніх установ. У журналі науково-дослідної кафедри м. Одеси вийшло декілька його публікацій: «К вопросу об источниках Большого Чертежа», «Степове Побужжя»¹⁰, у збірнику на пошану Д.І. Багалія вчений умістив статтю «Московські переробки західно-європейських мап», у збірнику на пошану М.С. Грушевського – «Східня межа Великого Князівства Литовського», у збірнику на пошану Г.І. Танфільєва – «Качибей на старинных картах» тощо. Петрунь багато працював у Публічній бібліотеці АН СРСР, в Археологічній комісії, Російському географічному товаристві, Центральному географічному музеї, Військовому архіві й ін. Він звертав увагу на серії мап окремих районів України і детально описав, де і в яких фондах зберігаються знайдені ним матеріали¹¹. Сам Петрунь підкреслював, що свої наукові студії з історії України він зосереджував на розробці географічних джерел: списків подорожей, старовинних мап тощо – та впорядкуванні цих матеріалів у різних фондах (в тому числі Воронцовському й Строгановському фондах), консультувався з М.С. та О.С. Грушевськими, академіками М.П. Василенком і О.О. Малиновським, навіть започаткував у ЦНБ мапографічний кабінет, що налічував близько 17 000 одиниць.

У центрі досліджень Петруня опинилися українсько-татарські відносини. Цією проблематикою переважно й визначилося коло його публікацій, а також тема доповіді, підготованої для виголошення на 17-му Світовому конгресі орієталістів в Оксфорді, – «Татарські фонди на Україні». Хоч тему було затверджено оргкомітетом, поїхати Петруневі не вдалося.

Співробітником історично-етнологічного відділу ОФ був видатний мистецтвознавець, фахівець у галузі античного театру Б.В. Варнеке.

Борис Васильович Варнеке (1874–1914) після закінчення у 1898 р. історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету вдосконалював знання у Геттингенському й Лейпцизькому університетах, студіюючи класичну філологію та археологію. З 1900 р. викладав

історію театру, старі й нові мови. У 1903 р. захистив магістерську дисертацію «Очерки из истории древнеримского театра», а в 1905 р. – докторську «Наблюдения над древнеримской комедией». Отримавши науковий ступінь доктора, у 1904–1910 рр. працював професором Казанського університету, а в 1910 р. переїхав до Одеси, де викладав історію мистецтв, історію театру, первісної культури в Новоросійському університеті та інших тамтешніх вузах. Варнеке був добре знаний у колах наукової інтелігенції міста: в 1911–1919 рр. очолював Одеське товариство історії й старожитностей та керував його музеєм, також входив до багатьох наукових товариств, у тому числі – Товариства Нестора Літописця у Києві, з 1925 р. головував у Пушкінській комісії при Одеському будинку вчених, був членом-кореспондентом Німецького археологічного інституту і провадив розкопки неолітичної стоянки під Одесою. Чимало його робіт присвячено мистецтву Стародавньої Греції, а також вивченню грецьких колоній на півдні України¹².

З 1927 р. постійним учасником ОФ став С. Доніч, спостерігач астрономічної обсерваторії та єгиптолог-аматор, автор оригінальних робіт з єгиптології, творчий доробок якого до сьогодні не вивчено і майже не опубліковано, за винятком декількох невеличких розвідок¹³.

На організаційному засіданні 16 травня також розглядався план діяльності історично-етнологічного відділу ОФ і його учасники виступили з пропозиціями щодо тематики майбутніх досліджень. Директор Історично-археологічного музею професор С.С. Дложевський повідомив про створення експозиції східних експонатів, зокрема епіграфічного турецького матеріалу, турецьких рукописів ХІХ ст. із фондів музею, а також обіцяв підготувати власну доповідь – «Яфетиди в сучасній науці».

Професор Є.О. Загоровський, що досліджував історію степової України, зокрема відносини Кримського ханату з Росією, висловив бажання прочитати доповідь про діяльність Лімана фон Сандерса в Туреччині.

У тематиці доповідей членів обох відділів ОФ та їхніх наукових зацікавлень загалом переважав тюркський напрямок. У його діяльності також. У травні 1926 р., на

одному з організаційних засідань, де були присутні М.П. Павлович і С.Л. Вельтман, стверджувалося, що Одеська філія має всі можливості вивчати Близький Схід, зокрема Туреччину та Єгипет¹⁴, а також визнано за можливе створення в історично-етнологічному відділі окремої секції археології та історії мистецтв (керівництво доручено С.С. Дложевському) і бібліографічної комісії у складі С.Л. Рубінштейна, І.С. Вугмана, Л.Ф. Когана, Ф.О. Петруня для утворення зведеного каталогу східної літератури. В червні того-таки року було вирішено підготувати матеріали для тематичної збірки «Туреччина», в якій мали взяти участь науковці обох відділів філії, зокрема Сухов, Шпаков, Петрунь, Загоровський, Вайсман та інші. Через місяць правління ВУНАС у Харкові, згідно з дорученням Першого Всеукраїнського з'їзду сходознавців, ухвалило заснувати комісію з антропологічного дослідження тюрко-монгольських впливів на українську людність, комісію з археологічного дослідження культурно-побутових впливів Сходу на Україну, а також окрему секцію для вивчення тюркської культури при ВУНАС¹⁵. Комісії мали працювати при правлінні ВУНАС з умовою залучення до їхньої роботи членів Одеської та Київської філій і відомих фахівців загалом.

Проблеми сучасної економіки Туреччини опрацьовувала керована О.О. Суховим група аспірантів. Професори М.О. Загоровський, Є.С. Бурксер, Й.О. Вайсман, С.С. Дложевський та Ф.О. Петрунь готували матеріали експедиції в райони Побужжя. Т.Ю. Теохаріди й С.І. Цвітко працювали в галузі тюркського мовознавства.

У комісію ВУНАС із антропологічного дослідження тюрко-монгольських впливів на українську людність було ухвалено ввести професорів О.О. Браунера, Д.К. Третьякова, Г.І. Танфільєва, М.О. Загоровського, а восени 1928 р. було утворено комісію з історії та етнології тюркських народів і комісію із греко-іранського світу з візантологічною підкомісією. Створені дещо раніше популяризаційна та бібліографічна комісії були спільними для обох відділів¹⁶.

Водночас у самій ОФ відбувалися певні структурні зміни: політико-економічний відділ було поділено на політико-економічну (О.О. Сухов) і правову (Є.Я. Немировський) секції. Працю історично-

етнологічного відділу розподілено по комісіях з греко-іранського світу (О.І. Томсон, С.С. Дложевський) та з історії й етнології тюркських народів (Є.О. Загоровський, Ф.О. Петрунь, О.Б. Варнеке).

1929 р. характеризувався домінуванням тюркських студій у роботі історично-етнологічного відділу. У травні 1929 р. на засіданні комісії історії та етнології тюркських народів у присутності гостей з німецького та японського консульств було заслухано доповідь професора Р.М. Волкова «Східні впливи на килими степової України», на наступному засіданні – доповіді Ф.О. Петруня «Молдавська та ногайська людність у степовій Україні», «Качибіївська сіль», Є.О. Загоровського – «Італійці на порозі великого торговельного монгольського шляху» тощо¹⁷.

Після повернення на початку 1929 р. з Туреччини української делегації й створення в системі ВУНАС комісії з вивчення історії українсько-турецьких відносин актуальність тюркологічної тематики ще більше зросла; чимало проблем досліджувалися тепер в ОФ спільними зусиллями обох відділів, зазнаючи корекції з боку вунасівської комісії, перші засідання якої відбулися під час роботи Другого сходознавчого з'їзду. Б.В. Варнеке досліджував мистецькі впливи, М.Ф. Болтенко – античну добу, Ф.О. Петрунь – відносини українців і татар, П.В. Харлампович – татарську культурну спадщину, О.О. Браунер – тюркські запозичення у господарстві й побуті України, О.О. Рябінін-Скляревський – торговельні зв'язки України і Туреччини у XVIII ст., О.О. Сухов – еволюцію народного господарства Туреччини за останні роки, С.Я. Боровой – Україну та Туреччину, Україну і Крим в їхніх економічних зв'язках¹⁸.

Саул Якович Боровой (1903–1989) був відомий в Одесі як знавець бібліотечних і архівних фондів, ґрунтовну обізнаність у котрих він набув, навчаючись в Одеському археологічному інституті, а також під час тривалої праці в Одеській публічній бібліотеці, Єврейській академічній бібліотеці ім. Менделе Мойхер-Сфоріма та місцевому історичному архіві. Водночас Боровой відвідував лекції в Єврейському народному університеті й в Інституті народного господарства. Аспірантський

вишкіл отримав у Центральній науковій бібліотеці, де опрацьовував тему «Наукова бібліотека в сучасних умовах». У 1925 р. Боровой опублікував «Нариси з історії єврейської книги на Україні» (спершу в журналі «Бібліологічні вісті», згодом у вигляді двох брошур 1925–1926 рр.). У 1928 р. вийшла його монографія «Еврейская земледельческая колонизация в старой России. Политика, идеология, хозяйство, быт» (Москва, 1928) – єдина тоді праця з історії єврейських землеробських поселень на півдні Росії, побудована на архівному матеріалі. В наступні роки він і далі досліджував історію євреїв у Запорозькій Січі й у часи Хмельниччини по січових архівах – це його докторська дисертація; деякі її частини опублікували. Він був особисто знайомий із багатьма одеськими сходознавцями і згадував їх у своїй книзі спогадів¹⁹.

1929 р. пройшов під знаком підготування Другого сходознавчого з'їзду. На секції з економіки, права й політики отримали рекомендацію виступити І.І. Ландо («Районування Туреччини в світлі еволюції сільського господарства за останні роки»), О.М. Смирнов («Промисловість сучасної Туреччини»). На історичну секцію представили виступи Ф.О. Петрунь («Ногайці у колоніальній політиці царату») і О.Б. Варнеке («До соціальної і економічної історії таврійських ногайців»). Останні дві доповіді учасники з'їзду зустріли з особливим зацікавленням і відзначили спеціальною резолюцією: «...історична секція 2-го Сходознавчого з'їзду вважає за необхідне, оскільки ногайці склали степову людність України та перебували у довгочасних культурних та господарських взаєминах з українською людністю, поставити на чергу виучування решток ногайської людности у межах СРСР, а саме в А Крим С.Р.С.Р., А Дагестан С.Р.Р. та інш.»²⁰.

Звісно, наукові інтереси членів ОФ не обмежувалися тільки тюркологією. На з'їзді також було представлено доповіді «Експорт по країнах Близького Сходу» І.Є. Садогурського, «Торговельні взаємини СРСР і Персії» Є.А. Шрабштейна, «Економіка Індії та Хіни за Ібн-Батутою» О.О. Сухова, «Старо-грецька та східна традиція у техніці сучасного Чорноморського рибного промислу» М.О. Загоровського. У секції

етнології й мистецтва виступив Б.В. Варнеке («Підсумки вивчення східного театру»), а в секції мовознавства й літератури – С.С. Дложевський («Роль Сходу у розвитку європейської писемності»).

Заохочені своїми успіхами на з'їзді, одесити взялися за укладання планів майбутньої праці, відповідно до директив з'їзду та постанов пленуму правління ВУНАС.

Особливого значення надавалося популяризаторській роботі. Відповідна комісія існувала в ОФ з початку її виникнення. Головною формою її роботи була лекційна пропаганда на підприємствах і установах, у торговельному флоті, клубах, серед військовиків тощо. Діяльність комісії узгоджувалася з установами політосвіти й ними-таки контролювалася.

Розроблялися спеціалізовані лекційні цикли: наприклад, для моряків тематика лекцій визначалася відповідно до маршрутів рейсів тощо. Взагалі, плани були дуже об'ємними – і за географією, і за тематикою²¹.

На Другому сходознавчому з'їзді було оголошено про відкриття на початку 1930 р. у Харкові Всеукраїнського науково-дослідного інституту сходознавства.

Вище згадувалося, що створення інституту не передбачало закриття ВУНАС, однак наступні події спричинилися до докорінного перевороту в українському сходознавстві загалом. Вже у квітні 1930 р. Гладстерн на засіданні правління ВУНАС заявив про необхідність зліквідувати цю установу й заснувати натомість Українське товариство марксистів-сходознавців²².

У середині жовтня 1930 р. ВУНАС та її філія припинили існування, багато науковців були репресовані²³.

4. Сходознавчі з'їзди

Головним керівним органом ВУНАС, згідно зі статутом організації, був з'їзд, що скликався раз на рік.

Перший Всеукраїнський з'їзд сходознавців відбувся 23–27 травня 1927 р. До почесної президії було обрано партійних та державних керівників: В.Я. Чубаря, Г.І. Петровського, Л.М. Кагановича, М.О. Скрипника. До складу чинної президії входили знані науковці М.П. Павлович, Я.П. Ряппо, О.Г. Шліхтер, В.В. Поляков, О.М. Гладстерн, В.П. Бузескул, В.Ф. Ле-

вительський, І.М. Бороздін, О.І. Петренко, О.О. Сухов, П.Г. Ріггер, А.С. Синявський, І.І. Холодний, Є.С. Берлянд. До секретаріату були обрані Ф.О. Петрунь, Л.І. Цукерман та І.Л. Тригубов.

На з'їзд прибули делегати від філій, Всесоюзної наукової асоціації сходознавців, кримських наукових установ, представники китайської, корейської, татарської та вірменської колоній Харкова.

Привітання від Наркомосу зачитав Ряппо, від Академії наук – Бузескул, від московських сходознавців – Бороздін, від ВУАН – Лозієв, від Харківського наукового товариства – Левитський, від кримських установ – Осман Акчокракли, від Української східної торговельної палати – В.В. Поляков.

Виступи групувалися за двома відділами: політико-економічним та історико-етнологічним.

З'їзд відкрив А.С. Синявський – доповіддю «Україна і Близький Схід у світлі геополітики – проблема торговельних зв'язків (Балкани і Туреччина)». Доповідач зупинився на конкретних завданнях ВУНАС щодо організації й розподілу праці її політико-економічних відділів і філій. На його думку, кожен відділ мав вивчати експортно-імпорتنі можливості тих чи інших регіонів Сходу та встановлювати відповідні зв'язки з державами цих регіонів. Крім того, доповідач вважав за необхідне координувати діяльність філій Східних торговельних палат з роботою економічних секцій ВУНАС.

Перша частина роботи з'їзду була зосереджена довкола цих питань. Після Синявського виступили Й.О. Вайсман («Зовнішня торгівля Турції у зв'язку з розвитком її господарства і перспективи торговельного обороту СРСР»), М. Загорівський («Рибальство біля турецьких берегів в загальній системі рибного господарства Чорного моря»), О. Гладстерн («Взаємовідносини Китаю з іноземними державами в європейсько-американській науці міжнародного права»), Л.І. Величко («Рухові сили турецької економіки»), О.О. Сухов («Південний Схід Азії у світовому господарстві; вивчення даного району в вищій економічній школі України»).

Історико-етнологічний цикл складала такі доповіді: академіка В.Ф. Левит-

ського – «Характерні риси сільського господарства у стародавньому Єгипті», О.С. Федоровського – «Золотоординська старовина на Україні», С.С. Дложевського – «Південна Україна та Малоазійський культурний комплекс, Ольвія та Мілет», В.В. Дубровського – «Україна й Близький Схід в історичних взаєминах», Ф.О. Петруня – «Ханські ярлики на Українській землі», М.Л. Константинопольського – «Мифраїзм. Источники его изучения и их разработка», І.Я. Айзенштока – «Схід в українській художній літературі», П.Н. Лозієва – «Перський поет Омар Хайям – вольнодумець» тощо²⁴. Низку доповідей виголосили гості з'їзду з Москви, Криму та інших республік.

Останній день було присвячено організаційним питанням. Гладстерн зачитав звіт правління, щодо якого делегати ухвалили резолюцію. В ній, зокрема, вказувалося, що, попри недостатні матеріальні ресурси, правління ВУНАС у 1926–27 рр. провело значну організаційну роботу з об'єднання наукових осередків. У резолюції, як і в пізніших публікаціях, присвячених з'їздові, його учасники в один голос стверджували, що сходознавство в Україні спирається на значні наукові сили і має серйозний потенціал на майбутнє²⁵.

У березні 1928 р. почали готуватися до Другого з'їзду, однак цього разу організаційні справи ускладнювалися й термін проведення з'їзду кілька разів переносився.

Тим часом відбулися події, що мали значний вплив на розвиток українського сходознавства. Добросусідські стосунки СРСР із Туреччиною – найближчою до України державою зарубіжного Сходу – сприяли налагодженню економічних, політичних та культурних зв'язків. У 1921-му і 1926 рр. між СРСР і Туреччиною підписано дружні угоди, за підсумками яких Україну відвідували делегації турецького Міністерства земельних справ, народної освіти, укладалися торговельні угоди про експорт у Туреччину нафти, бензину, цементу тощо.

Наприкінці 1927 р. до Харкова прибули високі посадовці – Мухедінбей, префект м. Стамбула, Кемаль-Омербей та Ферідунбей – для обміну думками про економічні й культурні відносини України з Туреччиною. ВУНАС спільно з Українською

торговельною східною палатою провела спеціальне засідання, на котрому турецькі гості обіцяли Асоціації допомогти у справі поширення науково-культурних зв'язків²⁶.

Не тільки сприятливий політичний клімат був причиною ентузіазму, з яким в Україні зустріли пропозицію турецької сторони. Адже проблеми тюркології неминуче поставали перед українськими науковцями в царині студій з вітчизняної історії, фольклору, етнографії, етнології. Ідея організації подорожі українських сходознавців до Туреччини виникла вже під час Першого сходознавчого з'їзду, а десь у середині 1928 р. журнал «Східний світ» повідомляв, що це питання вирішено позитивно й узгоджено на всіх рівнях²⁷.

Українська делегація у складі О. Гладстерна (голова), О. Сухова, В. Зуммера і П. Тичини прибула до Стамбула 2 листопада 1928 р. з так званими громадськими завданнями²⁸ встановити наукові й культурні зв'язки, підготувати ґрунт для тісної співпраці науковців і літераторів, зібрати матеріали для досліджень сучасного життя Туреччини. Гладстерн мав вивчати питання історії боротьби і будівництва Турецької республіки, а також правові аспекти Лозаннської угоди в Туреччині: правове становище іноземців, теорію і практику республіканського законодавства.

Перед О. Суховим стояло завдання досліджувати питання сільського господарства, індустрії, залізничного транспорту. В. Зуммер мав на меті ознайомитися з центрами османського мистецтва й здійснити їхній порівняльний аналіз. П. Тичина збирав матеріали для антології нової турецької поезії, зав'язував особисті знайомства з письменниками.

Маршрут делегації проходив містами Стамбул – Анкара – Конія – Смірна – Бурса – Стамбул. За сприяння Мухедінбея українські представники зустрілися з ректором Турецького інституту історії, Інституту сходознавства Ахметом Фуадом Кюпрюлю, деякими професорами, побували також у Стамбульській торговельній палаті, судах, музеях, мечетях.

В Анкарі гостей приймав міністр іноземних справ Тевфік Рушді, який обіцяв посприяти їхній пропозиції: встановити й підтримувати постійні зв'язки між українськими і турецькими науковими

установами, налагодити обмін науковими виданнями, забезпечити співпрацю турецьких учених в українських виданнях, і навпаки, а також налагодити взаємну участь у наукових форумах і обмін наукових кадрів.

Делегати не були пасивними спостерігачами, навпаки, вони дуже активно залучалися до роботи. О. Гладстерн прочитав для вчених Анкари французькою мовою дві доповіді: «Основні риси радянського законодавства» та «Основи сучасного міжнародного права», які завершилися жвавою дискусією з питань юриспруденції. Обговорювалася навіть пропозиція видати в Харкові збірку статей про турецьке право.

В. Зуммер прочитав лекцію «Мистецтво турецьких народів», супроводжуючи її великим ілюстративним матеріалом пам'яток мистецтва тюркських народів Середньої Азії, Поволжя, Азербайджану, Криму.

Під час літературних зустрічей йшлося про здійснення перекладів художніх творів з турецької мови українською, і навпаки. Письменник П. Якуб і поет Фарук Нафіс зголосилися допомогти в укладанні антології. У Стамбулі, в літературно-художньому товаристві, було навіть влаштовано вечір, присвячений творчості П. Тичини.

В Ескі-Шехірі українські науковці ознайомилися з організацією Вищого касаційного суду, в Конії – оглядали пам'ятки доби сельджуків, у Смірні – відвідували фабрики, заводи, школи, ліцеї, у Стамбулі – вивчали систему шкільної та вищої освіти тощо. Робота делегації висвітлювалася у центральній пресі.

Статтю В.В. Дубровського про методологію вивчення історії українсько-турецьких зв'язків прийнято до друку у записках Стамбульського університету. Ця стаття – «Про вивчення взаємин України та Туреччини у 2-й половині XVII ст.» – вийшла друком у п'ятому числі «Східного світу». В ній зазначено, як гостро відчувається брак відомостей турецького і почасти кримського походження у трактуванні народних рухів в Україні XVII ст. З Інститутом історії укладено домовленість про те, що «...буде утворено у Стамбулі постійну комісію, таку ж комісію на Україні, які разом працюватимуть в галузі вивчення

історії українсько-турецьких взаємин. Будуть конференції цих комісій»²⁹.

7 січня 1929 р. делегація відбула з Туреччини. На батьківщині її члени виступили з численними доповідями, а звіт О. Гладстерна про її роботу схвально зустрінuto на всіх рівнях³⁰.

Після одержання згоди Укрнауки розпочалася робота зі створення комісії. У Харкові вже існувала група вчених, котрі активно опрацьовували питання українсько-турецьких стосунків, здебільшого ці вчені вийшли з науково-дослідної кафедри історії України, що нею керував Д.І. Багалій; крім В. Дубровського, тут працювали А. Ковалівський, М. Горбань та ін. Отож наукові кадри існували, і вони сприйняли ідею організації комісії з ентузіазмом. У березні 1929 р. І.В. Моргілевський писав до Д.П. Гордєєва: «Комиссии для изучения украинско-турецких отношений организованы: во главе турецкой – Фуад-бей, во главе нашей М.С. Грушевский. В.В. Дубровскому пора собирать чемоданы для поездки в Стамбул за архивными материалами»³¹.

Василь Васильович Дубровський (1897–1966), історик, тюрколог, походив із родини священика. Після закінчення історико-філологічного інституту кн. Безбородька у Ніжині (1919) вступив до аспірантури при науково-дослідній кафедрі історії української культури, якою керував Д.І. Багалій. Після захисту дисертації (1925) залишився працювати на кафедрі. Перші його праці з історії України з'являються в середині 20-х рр., водночас учений зацікавлюється тюркологічними студіями, особливо після заснування ВУНАС. Крім вищезгаданої статті «Про вивчення взаємин України та Туреччини», Дубровський опрацював монографію «Богдан Хмельницький і Туреччина», підручник «Короткий курс турецької палеографії» (обидві праці залишилися в рукописах і були конфісковані КДБ під час арешту), брав участь в укладанні українсько-азербайджанського словника, який теж не побачив світу. На початку 30-х рр. вийшли друком декілька його перекладів з турецьких письменників Рефіка Халіда, Омера Сейфеддіна та ін.

Дубровський провадив велику роботу як інспектор охорони пам'яток культури в Україні в Управлінні наукових установ,

був відповідальним секретарем Шевченківського комітету, головою історичної секції Харківського наукового товариства, а водночас удосконалював знання турецької мови під керівництвом О.М. Самойловича, брав участь у семінарі Азійського музею РАН; крім того, опрацьовував документи з Архіву Коша Запорозької Січі для їхньої подальшої публікації³².

Аби виявити наукові сили тюркологів, було розповсюджено відповідну інформацію по філіях, а також зроблено пропозиції щодо тюркологічної тематики чергового числа «Східного світу» та Другого сходознавчого з'їзду, підготування до якого тоді саме тривало.

Другий з'їзд ВУНАС відбувся в Харкові 1–6 листопада 1929 р. До його оргбюро входили заступник наркома Полоцький, Озерський, Гладстерн, заступник голови ВУНАС Величко, М. Новицький, П. Любченко. В роботі з'їзду брало участь 139 осіб, в тому числі 82 – з України; серед запрошених були наркоми освіти східних республік, ВУАН, Комуністична академія, Тюркологічний відділ АН СРСР, університети трудящих Сходу, редактор турецького журналу «Econometiste de l'orient» Решид Сафет-бей, директор Тюркологічного інституту й декан історико-філологічного факультету Стамбульського університету Ф. Кьопрюлю та ін. У програмі заходу налічувалось понад 150 доповідей. З'їзд відкрився «програмною» промовою наркома М.О. Скрипника під назвою «Завдання сходознавства». Для нас вона цікава як документ, що яскраво засвідчує, яке місце в суспільстві відводила влада науці загалом і сходознавству зокрема.

Скрипник ставив перед науковцями два завдання. Перше – боротьба з природою, завоювання матеріальних умов культурного й економічного розвитку. «Наше сходознавство, – підкреслював він, – має досліджувати природні сили, адже СРСР є праобраз колективної праці трудящих усіх народів». Друге завдання – інформація про класову боротьбу³³.

Вбогий прагматизм у вирішенні завдань цілого наукового напрямку був провісником ідеологічних засад майбутньої асоціації сходознавців-марксистів, що невдовзі замінила ВУНАС.

На з'їзді працювало чотири секції: 1) економіки, політики й права; 2) історії;

3) етнології та мистецтва; 4) мовознавства.

У секції економіки, політики й права було заслухано 20 доповідей³⁴, зокрема «Колоніальна політика Європейського торговельного капіталу на Сході» Б. Козельського, «Схід як мінеральна база світового значення» Ю. Таскіна, «Китай і іноземні держави в першу епоху китайської революції 1911–1913 рр.» О. Гладстерна, «Економічна політика сучасної Туреччини» Л. Величка, «Мінеральні багатства Туреччини» Л.П. Левитського, «Роль зрошення в сучасному рильництві Китая» академіка В.Ф. Левитського, «Економіка і право Персії» В. Федорова (майже всі підготували харківські науковці), «Київський контрактний ярмарок і торгівля зі Сходом за останні роки» А. Синявського, «Цукрова промисловість і торгівля Персії» С. Цейтліна, «Система мандатного управління на Сході» А. Добрава (від Київської філії), «Промисловість сучасної Туреччини» О. Смирнова, «Нехлібний експорт в країні Близького Сходу» Є. Садогурського, «Торговельні взаємовідносини СРСР з Персією» Є. Шрабштейна та інші (від Одеської філії).

На секції історії від України виступили Б. Курц («Зародження казенної торгівлі Росії з Китаєм»), О. Сухов («Економіка Індії і Китаю за Ібн-Батутою і Джахан-наме»), академік В. Бузескул («Стародавній Схід і його вивчення у нас»), М. Загорівський («Старогрецька і східна традиції в техніці сучасного Чорноморського рибного промислу»), Б. Варнеке («Римська влада на Чорномор'ї»), Г. Лозовик («Східна політика Ромейської імперії у VI ст.»).

Низку доповідей було присвячено проблемам тюркології, зокрема «Україна і Крим в їх історичних взаєминах» В. Дубровського, «З історії взаємин України з Кримом (гетьман Суховій)» М. Горбаня, «Про похід Б. Хмельницького разом з кримчаками на Польщу у 1648–1649 рр.» О. Акчокракли, «Роль степняків в історії української держави X–XII ст.» В. Пархоменка, «Старовинні україно-турецькі засоби водного транспорту» А.П. Ковалівського, «Повстання Кара-Язиджи (епоха панування Мурада II і Мухаммеда III)» Т.І. Груніна, «Культурно-економічні зв'язки Криму з Туреччиною» А.С. Синявського, «Класова

боротьба серед ногайців у XIX ст.» О. Варнеке та ін. Підсумовуючи свою діяльність, члени історичної секції підкресливали необхідність подальшого збирання археографічних матеріалів та сприяння їхніх публікації. «Історична секція II Українського Сходознавчого з'їзду, – зазначалося у резюме, – вважає за першорядне завдання української сходознавчої науки опублікування матеріалів щодо економічних зносин України (у тому числі Запорожжя) з Кримом та Туреччиною, які зберігаються у архівосховищах України»³⁵.

Історична секція з'їзду репрезентувала початок праці комісії з вивчення історії українсько-турецьких стосунків. Її перший організаційний пленум відбувався під час роботи з'їзду.

В останні дні з'їзду відбулося ще два засідання пленуму комісії з вивчення українсько-турецьких відносин, у яких брали участь М. Яворський (голова), Л. Величко (заступник голови), В. Зуммер, В. Дубровський, М. Горбань, А. Ковалівський, О. Федоровський, Ф. Петрунь, а також Кьопрюлюзаде Ахмет Фуадбей. Обговорювалися конкретні питання взаємодії української й турецької комісій: робота в архівах, копіювання документів, наукові експедиції, книгообмін тощо. Йшлося і про мовну підготовку. Академік Самойлович, що брав участь у з'їзді, дав згоду керувати заняттями з турецької мови.

Секція етнології й мистецтва провела п'ять засідань, на яких учені з Москви, Ленінграда, Грузії та Осетії виголосили 21 доповідь. Серйозно була представлена й Україна. З питань археології доповідали О.С. Федоровський («Наслідки розкопів на Донецькому городищі»), А.З. Носов («До антропології кримських татар»), М.Ф. Болтенко («Культурні взаємини Північного Чорномор'я зі Середземноморським Сходом у II тисячолітті до нашої ери»). У галузі мистецтва змістовною була доповідь В.М. Зуммера «Загальні риси турецького мистецтва», після якої учасники з'їзду висловилися щодо необхідності скликати спеціальну тюркологічну конференцію для об'єднання праці всіх тюркологів – дослідників мистецтва.

Більш спеціалізованими були доповіді М.І. Вязмітіної («Дві датовані середньовічні речі з зібрання мусульман-

ської бронзи Музею мистецтв ВУАН»), І.В. Моргілевського («Софія Київська і Мокви (в Абхазії)»), П.А. Гудалової-Кульженко («Срібна сасанідська ваза з Музею мистецтв ВУАН») та ін.³⁶

За підсумками роботи секція висловила ряд пропозицій, зокрема щодо створення в Харкові окремої науково-дослідної інституції з вивчення мистецтва Сходу, оголошення території Донецького городища державним заповідником, видання матеріалів розкопок та праць покійного В.І. Гошкевича.

У секції мовознавства й літератури з доповідями виступили С.С. Дложевський («Роль Сходу у розвитку Європейської писемности»), П.Г. Ріттер («Сучасне становище вивчення бенгальської мови»), О. Лейтес («Східні впливи в українській літературі»). Слід визнати, що українське представництво в цій секції було нечисленим, порівняно, скажімо, з історичною.

У своїй резолюції з'їзд схвалив організаційну роботу ВУНАС щодо створення Науково-дослідного інституту сходознавства, «який мусить стати центром і кермом науково-дослідної сходознавчої роботи на підставі марксо-ленінської методи».

Назагал Другий з'їзд сходознавців України справив на сучасників грандіозне враження. Він виявив і згуртував в Україні серйозні наукові сили, які з успіхом інтегрувалися в загальну систему радянського сходознавства, а також продемонстрував наявність значного потенціалу для подальшого розвитку цього наукового напрямку.

Однак політичні переми не оминули і сходознавців. У цитованій вище резолюції серед недоліків у роботі ВУНАС відзначалася недостатність ідеологічного керівництва науковою роботою, що позначилося на програмі з'їзду, «де мала місце низка доповідей, просякнених ідеологічними поглядами, а іноді спробами приховати ідеалістичну суть псевдо-марксовою ідеологією. В роботі асоціації не було справжньої плановості: тематика не будувалася згідно головним питанням революційного руху на Сході, що поставлені VI конгресом Комінтерну»³⁷.

Виразніше ці думки викладено в резолюції про роботу секції економіки, політики й права: «Ряд докладов, зачитаних професорами, займаючимися економікою

Востока, – изобличили их авторов в незнанні основ марксистської економічної науки и учения Маркса о классової боротьбе. Участники Съезда востоковеды-марксисты полностью раскритиковали упомянутые доклады...»

Секція прийшла к общему виводу относительно необходимости решительной перестройки востоковедческой работы на Украине в сторону полнейшего разоблачения враждебных революционному марксизму направлений... Это относится как к вопросу о самой тематике дальнейших исследований, так и в особенности к вопросу о методологии и трактовке в разработке отдельных вопросов»³⁸.

Аналогічні мотиви прозвучали й у заключному слові заступника наркома освіти Полоцького, який іще раз підкреслив, що головним завданням ВУНАС є згуртування марксистських сил для вивчення Сходу й створення нових сходознавчих марксистських кадрів, а ще поширення культурних відносин з нашими східними сусідами, з їхніми науковими робітниками, особливо Туреччиною та Персією, вивчення їхніх матеріалів і марксистське їх висвітлення...³⁹

Все передвіщало, що ВУНАС очікують великі зміни, реальність яких ставала ще очевиднішою з огляду на події у Всесоюзній науковій сходознавчій асоціації. Всесоюзна асоціація зазнавала різкої критики у державній та партійній пресі. Одним з таких «програмних» матеріалів стала надрукована у журналі «Новый Восток» стаття С.М. Діманштейна «Поворотный пункт в области советского востоковедения»⁴⁰, в якій автор вимагав перелому в роботі всіх сходознавчих організацій, аби надати сходознавчій науковій праці «бойового характеру», запровадити марксо-ленінську методу в постановці проблем і перетворити ВУНАС на осередок війовничих сходознавців-марксистів. Пленум українського з'їзду також розглядав цю статтю й ухвалив резолюцію аналогічного змісту⁴¹.

Незабаром відбулися загальні збори, які обрали нове правління у складі Д. Багалія, Л. Величка, О. Гладстерна, Б. Козельського, І. Ландо, М. Новицького, О. Полоцького, В. Полякова, М. Попова, П. Тичини, О. Федоровського, І. Білякевича,

Смолянського, О. Сухова, В. Іванушкіна, І. Моргілевського⁴².

Через якісь два тижні по з'їзді до філії було направлено повідомлення, що «Правління ВУНАС постановило заснувати при Інституті марксизму-ленінізму товариство марксистів-сходознавців, а ВУНАС зліквідувати.

Справу цю погоджено у відповідних інстанціях. Виконуючи цю постанову, Правління ВУНАС скликає 30/IX 30 р. загальні ліквідаційні збори, щоб поставити остаточне вирішення питання про ліквідацію на розгляд органу, передбаченого статутом. Правління зробить доповідь-огляд діяльності ВУНАС до її переходу на вищий щабель – організацію воєвничого марксо-ленінського сходознавства»⁴³.

Ліквідаційна комісія, до якої входили О. Полоцький (голова), О. Гладстерн, Л. Величко (заступник голови), ухвалила доручити ліквідацію Київської філії професорові А. Носову, Одеської – С. Смолянському, а майно передати Оргбюро Асоціації марксо-ленінських сходознавців, установчі збори якої призначалися на 14 жовтня 1930 р.⁴⁴

Комісія з вивчення українсько-турецьких взаємин передавалася до Науково-дослідного інституту сходознавства, де працювали більшість її членів.

Отже, ВУНАС була зліквідована майже водночас із Всесоюзною асоціацією у 1930 р. Останній номер її журналу під назвою «Червоний Схід» вийшов наприкінці року ще як орган ВУНАС, але вже в

наступному, здвоєному, номері 1931 р. зазначалося, що він є органом Всеукраїнської асоціації сходознавців-марксистів та УНДІ-Су. Хоч у виданні й було вміщено анонс наступного, третього, числа, воно так і не побачило світу. Щодо змісту часопису, то він має радше пропагандистський, аніж науковий характер: значну його частину складають «ідеологічні» матеріали про економічну кризу в Туреччині, Єгипті, Персії тощо.

Перші збори фундаторів Української асоціації сходознавців-марксистів відбулися в лютому 1931 р. Присутні затвердили декларації асоціації, її статут, обрали президію у складі Полоцького, Гладстерна, Величка, Полякова, Левіна, Бреденка, Даниленка⁴⁵.

У травні того ж року Асоціація сходознавців-марксистів надіслала до Українського інституту марксизму-ленінізму план роботи на 1931 р., декларацію установчих зборів, списки фундаторів⁴⁶. Поки що не вдалося розшукати документів, які свідчили б про якусь реакцію на цього листа, однак відомо, що Інститут марксизму-ленінізму після нищівної критики, «чисток» і репресій було перетворено постановою ЦК КП(б)У від 28 червня 1931 р. на Всеукраїнську асоціацію марксо-ленінських інституцій (ВУАМЛІН) – установу, якій судилося поставити останню крапку в історії розвитку українського сходознавства. Що ж до Асоціації сходознавців-марксистів, то ця організація виявилася нежиттєздатною й не залишила жодного сліду в науковому житті країни.

Одеська філія

¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 27812, арк. 1.

² Урсу Д. З історії сходознавства на півдні Росії // Сх. світ, 1994, № 1–2, с. 135–150.

³ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 27813, арк. 1.

⁴ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 27841, арк. 1.

⁵ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 27922, 27906, 28215.

⁶ Звіт політично-економічного відділу ОФ ВУНАС // ІР НБУВ, ф. Х, спр. 27736, арк. 1–5.

⁷ Сухов у 1938 був заарештований, звинувачений у шпигунській діяльності, засуджений до вищої міри, однак вирок не був виконаний і він помер у таборі // Люди и судьбы. Библиогр. словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917–1991). Санкт-Петербург, 2003, с. 365.

⁸ Життєпис Томсона Олександра Івановича // ІР НБУВ, ф. Х, спр. 28253–28254.

⁹ Урсу Д. З історії сходознавства на півдні Росії // Сх. світ, 1994, № 1–2, с. 135–150.

¹⁰ Петрунь Федір Остапович // ЦДА ВОВ України, ф. 166, оп. 12, спр. 5852, арк. 3; Люди и судьбы..., с. 300. У 1931 р. Петруня заарештовано. Після відбуття покарання повернувся до Одеси і до кінця життя працював на географічному факультеті Одеського ун-ту, зав. каф. фізич. географії, декан.

¹¹ Звіт Ф.О. Петруня про командировку до Ленінграду та Москви // ІР НБУВ, ф. X, спр. 27898, арк. 1–5.

¹² Варнеке Борис Васильович // ІР НБУВ, ф. X, спр. 4918, арк. 1–11; ф. V, спр. 2235.

¹³ *Урсу Д.* Вказана праця, с. 148–149.

¹⁴ Протокол засідання Правління ОФ 4/V 1926 р. // ІР НБУВ, ф. X, спр. 27756, арк. 1.

¹⁵ ВУНАС до Одеської філії 9/VII 1927 р. // ІР НБУВ, ф. X, спр. 28194, арк. 1.

¹⁶ Протокол № 5 засідання Правління ОФ 16/XI 1928 р. // ІР НБУВ, ф. X, спр. 27773.

¹⁷ ІР НБУВ, ф. X, спр. 27682, 27683.

¹⁸ Операційний робочий план ОФ на 1930 рік // ІР НБУВ, ф. X, спр. 27 880, арк. 1.

¹⁹ *Боровой С.Я.* Воспоминания. М., Иерусалим, 1993, 383 с. с комент.

²⁰ Конспект доповіді проф. Ф.О. Петруня на нараді членів Одеської філії та представників наукових установ м. Одеса 9/XII 1929 р. З приводу діяльності Комісії по історії українсько-турецьких взаємин // ІР НБУВ, ф. X, спр. 22917, арк. 1 зв.

²¹ Популяризаційна комісія ОФ // ІР НБУВ, ф. X, спр. 27652–27655.

²² ІР НБУВ, ф. X, спр. 27790, арк. 1.

²³ *Урсу Д.* Вказана праця, с. 150.

З'їзди

²⁴ ІР НБУВ, ф. X, спр. 22637.

²⁵ *Бороздин И.Н.* Съезд Украинской научной ассоциации востоковедения // Новый Восток, 1927, № 18; Східний світ, 1928, № 2.

²⁶ Східний світ, 1928, № 2. Хроніка, с. 292.

²⁷ Східний світ, 1928, № 3/4. Хроніка, с. 314.

²⁸ Про подорож до Туреччини // Сх. світ, 1929, № 1/2 (7–8), с. 375–385.

²⁹ Про делегацію українських учених, членів ВУНАС, до Туреччини // ІР НБУВ, ф. X, спр. 22543.

³⁰ Витяг з протоколу № 55 Засідання Президії Укрнауки від 19/I 1929 р. // ІР НБУВ, ф. I, спр. 26563, арк. 1.

³¹ І.В. Моргілевський – Д.П. Гордєєву. Лист, 1929 р. // ЦДА МЛМ, ф. 208, оп. 1, спр. 184, арк. 2 зв.

³² *Биковський Л.* Василь Дубровський (1897–1966) // Український історик, 1966, рік III, ч. 1–2 (9–10), с. 92–97; *Кочубей Ю.М.* В.В. Дубровський (1897–1966) та його внесок в українське сходознавство // Сх. світ, 2005, № 3, с. 24–32. Звинувачений у контрреволюційній діяльності і буржуазному націоналізмі, Дубровський був заарештований у 1933. Після відбуття строку покарання у 1939 до 1941 вчителював у провінції. Під час війни емігрував на Захід, де продовжував активну просвітницьку, наукову та полемічну діяльність. Розвідки з проблем тюркології вміщував у газ. “Українські вісті”, в ж. “Дергі”, велика стаття “Сучасний Азербайджан з советського погляду” вміщена в ж. “Український історик” у 1963 і 1964 рр.

³³ Східний світ, 1930, № 1/2 (10/11), с. 1–2.

³⁴ Тут вказані лише доповіді, представлені Україною. Докладний перелік див. у статті: *Фалькович И.М.* К истории советского востоковедения на Украине // Народы Азии и Африки, 1966, № 4, с. 270–278.

³⁵ Протокол № 5 Засідання історичної секції з'їзду // ІР НБУВ, ф. X, спр. 22691, арк. 23.

³⁶ Протоколи секції етнології та мистецтва // ІР НБУВ, ф. X, спр. 22694.

³⁷ Резолюція II Українського сходознавчого з'їзду // ІР НБУВ, ф. X, спр. 22682.

³⁸ Робота I секції съезда Востоковедов // ІР НБУВ, ф. X, спр. 22695.

³⁹ Протокол пленуму II українського сходознавчого з'їзду // ІР НБУВ, ф. X, спр. 22695.

⁴⁰ *Диманштейн С.М.* Поворотный пункт в области советского востоковедения // Новый Восток, 1930, № 28.

⁴¹ Східний світ, 1930, № 1/2 (10/11), с. 14.

⁴² Східний світ, 1930, № 1/2 (10/11), с. 384.

⁴³ Правління ВУНАС – до філії. 23/IX 1930 // ІР НБУВ, ф. X, спр. 28841, арк. 1.

⁴⁴ ІР НБУВ, ф. X, спр. 28843.

⁴⁵ ІР НБУВ, ф. X, спр. 27869.

⁴⁶ ІР НБУВ, ф. X, спр. 28847, арк. 1.